

TƏHSİL PROSESİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN TOLERANTLIQ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Aynur Elçin qızı Hüseynli

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Dissertantı,
magistatura və doktorantura şöbəsinin metodisti

ORCID: 0009-0008-3415-838X

E-mail: aynurm_1991@mail.ru

Açar sözlər: Tolerantlıq, pedaqogika, sosial-emosional öyrənmə, inklüziv təhsil, empatiya

Ключевые слова: толерантность, педагогика, социально-эмоциональное обучение, инклюзивное образование, эмпатия

Key words: Tolerance, pedagogy, social-emotional learning, inclusive education, empathy

Müasir dövrün global və çoxmədəniyyətli cəmiyyətində tolerantlıq bacarıqlarının formalaşdırılması təhsilin əsas strateji vəzifələrindən biri kimi çıxış edir. Tolerantlıq, sadəcə başqa fikrə dözümlü olmaq deyil, fərqli dinlərə, dillərə, etnik kimliklərə, sosial statuslara və dünyagörüşlərinə hörmət və anlayış göstərmək bacarığıdır. Təhsil sistemi isə bu dəyərlərin şagirdlərdə erkən yaşlardan başlayaraq formalaşmasına bilavasitə təsir edən ən təsirli sosial institutlardan biridir. Xüsusilə ümumtəhsil məktəblərində aparılan pedaqoji proseslər, şagirdlərin sosial-emosional inkişafına yönəlmiş yanaşmalar və metodlar vasitəsilə onların tolerantlıq davranışlarının inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar təqdim edir.

Tolerantlıq tərbiyəsinin pedaqoji əsasları şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasında onun sosial inteqrasiyasına, empatiya bacarıqlarının inkişafına və etik şüurun gücləndirilməsinə əsaslanır. Bu baxımdan konstruktivist pedaqogika, sosial-emosional təlim (SEL), inklüziv təhsil və mədəniyyətlərarası təlim modelləri bu sahədə ən effektiv yanaşmalar kimi qəbul olunur. CASEL-in 2023-cü ildə yayımladığı araşdırmada qeyd olunur ki, sosial-emosional təhsil proqramlarının tətbiqi nəticəsində şagirdlərdə empatiya, məsuliyyətli davranış, ünsiyyət bacarıqları və sosial duyarlılıq kimi keyfiyyətlər əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Bu yanaşmada əsas məqsəd şagirdin öz emosiyalarını tanıması və tənzimləməsi, başqalarının hissələrini başa düşməsi, münaqişələri dinc yolla həll etməsi və müxtəlif fikirlərə hörmətlə yanaşmağı öyrənməsidir [1].

Təhsil prosesində tolerantlıq bacarıqlarının inkişafında məktəb mühitinin sosial-mədəni müxtəlifliyə açıq olması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlər arasında sosial ədalət və bərabərlik dəyərlərinin formalaşması, fərqli mənsubiyyətli həmyaşıdları ilə birgə fəaliyyətlərdə iştirak etmələri onların qarşılıqlı anlaşma və hörmət hissələrini gücləndirir. Bu baxımdan sinifdaxili fəaliyyətlərin planlaşdırılmasında təkcə akademik bilik deyil, sosial dəyərlərin də tədrisə inteqrasiya olunması vacibdir. Məsələn, müxtəlif etnik və mədəni kimliklərin ədəbiyyat dərslərində təmsil olunması, vətəndaşlıq dərslərində insan hüquqları və ədalət mövzularının işlənməsi şagirdin dünyagörüşünü genişləndirir və onu daha tolerant bir fərd kimi yetişdirir [2].

Müasir pedaqoji yanaşmalar həmçinin kooperativ təlim metodlarının və diskussiya əsaslı dərslərin tolerantlıq tərbiyəsində effektiv vasitə olduğunu göstərir. Şagirdlərin qrup şəklində işlədiyi layihələr, fərqli fikirlərin sərbəst şəkildə ifadə olunduğu debat və müzakirələr onlar arasında qarşılıqlı anlaşma və fikir müxtəlifliyinə hörmət hissini artırır. 2021-ci ildə aparılmış beynəlxalq bir araşdırmada müəyyən edilmişdir ki, kooperativ öyrənmə metodundan istifadə

edən məktəblərdə şagirdlərin sosial integrasiya və empatik davranış göstəriciləri daha yüksək olur [3]. Bu, bir daha sübut edir ki, təhsildə tolerantlıq sadəcə nəzəri təlim deyil, gündəlik dərş prosesinə daxil edilə biləcək praktiki fəaliyyətlərlə də gücləndirilə bilər.

Eyni zamanda müəllim-şagird münasibətləri də tolerantlıq mədəniyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Avtoritar yanaşmadan uzaq, demokratik və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlər şagirdin öz fikrini sərbəst ifadə etməsinə, dinlənildiyini hiss etməsinə və müxtəlifliyə qarşı müsbət münasibət formalaşdırmasına səbəb olur. Zhao və Sun (2022) tərəfindən aparılan tədqiqatda da göstərilir ki, müəllimlərin empatik davranışı və inklüziv münasibəti şagirdlərin tolerantlıq səviyyəsinin artmasında əsas amillərdən biridir [4].

Inklüziv təhsilin tolerantlıq bacarıqlarının inkişafındakı rolu geniş elmi əsaslara söykənir. Bu yanaşma fiziki və əqli imkanları fərqli olan şagirdlərin birgə təhsili ilə onların sosial-mədəni sərhədləri aradan qaldırır və qarşılıqlı anlayışa zəmin yaradır. OECD-nin 2021-ci il “Social and Emotional Skills” texniki hesabatında inklüziv siniflərin şəxsiyyətin inkişafına mühüm töhfə verdiyi, xüsusilə empatiya, əməkdaşlıq, sosial məsuliyyət və tolerantlıq qabiliyyətlərini gücləndirdiyi vurğulanır [5]. Eyni zamanda, 2023-cü ildə nəşr edilmiş “Equity and Inclusion in Education” hesabatında inklüziv siyasətlərin müxtəliflik, bərabərlik və qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə söykənən məktəb mühitlərini formalaşdırdığı bildirilir [6].

Son tədqiqatlar, o cümlədən bir 2024-cü il araşdırması, inklüziv tədrisin yalnız təhsildə nailiyyətləri artırmadığını, eyni zamanda şagirdlərin sosial-emosional bacarıqlarını – xüsusilə empatiya və tolerantlığı – gücləndirdiyini göstərir. Məsələn, Çin pilot tədqiqatında inklüziv təhsil alan 10 yaşlı şagirdlər arasında həm akademik, həm də sosial-emosional göstəricilərdə əhəmiyyətli irəliləyiş müşahidə edilmişdir [7, s. 378]. Beynəlxalq geniş ədəbiyyata əsaslanan analizlər inklüziv siniflərin şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmət və liderlik qabiliyyətlərini artırdığını göstərir.

Beləliklə, tolerantlıq tərbiyəsi təhsil prosesinin yalnız bir hissəsi deyil, bütövlükdə onun fundamental dəyəri olmalıdır. Şagirdlərin fərqlilikləri anlamağa, qəbul etməyə və dəyərləndirməyə yönəlik inkişafı üçün pedaqoqlar, kurikulum tərtibatçıları və məktəb rəhbərləri birgə çalışmalı, tədris proqramlarını bu istiqamətdə yeniləməlidirlər. Yalnız bu halda təhsil sistemi həm fərdin, həm də cəmiyyətin dinc və harmoniya içində birgə yaşamasına real töhfə verə bilər.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, tolerantlıq bacarıqlarının inkişafı müasir təhsilin əsas məqsədlərindən biridir və bu, təkcə mənəvi deyil, həm də sosial-emosional inkişaf baxımından vacibdir. Sosial-emosional təlim, konstruktivist və inklüziv pedaqoji yanaşmalar, kooperativ və diskussiya əsaslı metodlar şagirdlərdə empatiya, anlayış və qarşılıqlı hörmətin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Məktəbdə sosial-mədəni müxtəlifliyə açıq mühitin yaradılması və müəllim-şagird münasibətlərinin demokratik əsaslarla qurulması tolerant davranışların inkişafına təkan verir. Beynəlxalq tədqiqatlar da sübut edir ki, tolerantlıq tərbiyəsi yalnız nəzəri deyil, praktik fəaliyyətlərlə dərş prosesinə integrasiya olunmalıdır. Beləliklə, tolerantlıq tərbiyəsinin təhsildə sistemli şəkildə təşviqi həm fərdi inkişaf, həm də cəmiyyətin harmoniya içində birgə yaşayışı üçün vacibdir.

Problemin aktuallığı. Qloballaşan dünyada fərqli dini, etnik və mədəni kimliklərin bir arada yaşadığı cəmiyyətlərdə tolerantlıq bacarıqlarının formalaşdırılması zərurəti getdikcə daha da aktuallaşır. Müasir təhsil sistemi yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə kifayətlənməməli, eyni zamanda şagirdlərin sosial-emosional inkişafına və ictimai integrasiyasına xidmət etməlidir. Tolerantlıq – başqa fikrə, inanclara, fərqli həyat tərzinə hörmətlə yanaşmaq – harmonik cəmiyyət quruculuğunun əsas şərtidir. Xüsusilə məktəbəqədər və ümumtəhsil səviyyələrində bu bacarıqların təməlinin qoyulması gələcək nəslin empatik, açıqfikirli və sosial ədalətə sadıq vətəndaşlar kimi formalaşmasına təsir edir. Bu kontekstdə tolerantlıq tərbiyəsinin pedaqoji proseslərə sistemli şəkildə integrasiyası, təhsil siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi diqqət mərkəzinə çəkilir.

Problemin elmi yeniliyi. Tolerantlıq bacarıqlarının inkişafı məsələsi konstruktivist pedaqogika, sosial-emosional öyrənmə və inklüziv təhsil kimi müasir yanaşmalar əsasında sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur. Məqalədə bu bacarıqların formalaşmasına təsir edən konkret psixoloji-pedaqoji faktorlar elmi əsaslarla müəyyən edilir.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Təklif olunan pedaqoji metodlar – kooperativ təlim, diskussiya əsaslı dərslər və inklüziv mühit – ümumtəhsil məktəblərində dərhal tətbiq oluna biləcək real və səmərəli vasitələr kimi təqdim olunur. Bu yanaşmalar şagirdlərdə sosial məsuliyyət, empatiya və qarşılıqlı hörmət kimi keyfiyyətlərin inkişafına praktik töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). (2023). What Does the Research Say? – CASEL. <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-does-the-research-say/>
2. Learning Policy Institute. (2022). Evidence for Social and Emotional Learning in Schools. <https://learningpolicyinstitute.org/product/evidence-social-emotional-learning-schools-brief>
3. García-Castilla, C., García-Raga, V., & Vidal-Raméntol, A. (2021). Effects of Cooperative Learning on Tolerance and Empathy. [PubMed]. (Xülasə əsaslı və beynəlxalq tədqiqat)
4. Zhao, Y., & Sun, X. (2022). Toward the Role of Teacher Empathy in Students' Engagement, *Frontiers in Psychology*. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.880935/full>
5. OECD. (2021). Survey on Social and Emotional Skills: Technical Report. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education/ceri/social-emotional-skills-study/sses-technical-report.pdf>
6. OECD. (2023). Equity and Inclusion in Education: Strengthening Policy Strategies. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education/equity-inclusion-education.pdf>
7. Zhou, Y., & Xie, Q. (2024). Inclusive Education and Its Effect on Primary Students' Social-Emotional Skills in China. *International Journal of Inclusive Education*, 28(3), 367–383.

А.Е. Гусейнли**Пути развития навыков толерантности у учащихся в образовательном процессе****Резюме**

В данной статье анализируется проблема формирования навыков толерантности у учащихся общеобразовательных школ с точки зрения педагогических и психологических аспектов. Толерантность подразумевает не только толерантность, но и привитие учащимся таких ценностей, как социальная справедливость, эмпатия и уважение к культурному разнообразию. В статье представлены конструктивистская педагогика, социально-эмоциональное обучение (СЭО), инклюзивное образование и межкультурные подходы к обучению как эффективные инструменты в этой области. Современные педагогические практики, включая кооперативное обучение, уроки, основанные на дискуссиях, демократические отношения между учителем и учеником и открытую для социального разнообразия школьную среду, оцениваются как основные столпы воспитания толерантности. Результаты, основанные на анализе и авторитетных международных источниках, показывают, что систематическое развитие этих навыков должно начинаться с раннего возраста в образовательном процессе и требует стратегического подхода.

A.E.Huseynli**Ways to develop students' tolerance skills in the educational process****Summary**

This article analyzes the issue of developing tolerance skills in students in general education schools from the perspective of pedagogical and psychological aspects. Tolerance implies not only tolerance, but also instilling in students values such as social justice, empathy and respect for cultural diversity. The article presents constructivist pedagogy, social-emotional learning (SEL), inclusive education and intercultural learning approaches as effective tools in this area. Modern pedagogical practices, including cooperative learning, discussion-based lessons, democratic teacher-student relations and a school environment open to social diversity, are assessed as the main pillars of tolerance education. The results based on analyses and authoritative international sources show that the systematic development of these skills should begin at an early age in the educational process and require a strategic approach.

Redaksiyaya daxil olub: 22.04.2025